

YASHIRIN IQTISODIYOT VA UNING STATISTIK TAHLILI

Muhammadiyev Temur G‘iyasiddin o‘g‘li

Qashqadaryo viloyati bojxona boshqarmasi

“Nasaf” TIF bojxona posti inspektori

Anotatsiya: Yashirin iqtisodiyot bu iqtisodiy faoliyatni jamiyatdan yashirish va davlat tomonidan nazorat hamda hisoboti yuritilishi olib borilmasligini, shu bilan birga iqtisodiyotning kuzatib bo‘lmas va norasmiy qismidir. Oddiy qilib aytadigan bo‘lsak, yashirin iqtisodiyot mavjud qonun va jamiyat qoidalarini chetlab o‘tuvchi jamiyatdagi fuqarolarning iqtisodiy aloqalari desak ham bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Yashirin iqtisodiyot, salbiy atribut, soliq axloqi, oshkora, korrupsiya, do-it-yourself, buxgalteriya hisobi.

Yashirin iqtisodiyot, xufiya iqtisodiyot — ishtirokchilar tomonidan oshkora olib borilmaydigan, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan, soliqlar to‘lanmaydigan, rasmiy davlat statistikasida qayd etilmaydigan iqtisodiy jarayonlar, iqtisodiy faoliyat turlari. Yashirin iqtisodiyot oshkora payqab bo‘lmaydigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste‘mol jarayonlari — iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, uning negizida ayrim kishilar yoki kishilar guruhimanfaatlari yotadi. Yashirin iqtisodiyot dunyoning deyarli hamma mamlakatlarida mavjud.

Yashirin iqtisodiyot (YI) nafaqat rivojlanayotgan, balki rivojlangan mamlakatlar uchun ham nomaqbul xususiyat bo‘lib, soliq yuki, soliq axloqi, institutlar sifati va korrupsiya kabi bir qator omillar tufayli yuzaga keladi [1]. Norasmiy sektorning hajmi va tuzilishi mamlakatlarda sezilarli darajada farq qilsa-da, real iqtisodiyotda, barcha holatlarda soliq tushumlarining yo‘qolishi, samarasiz makroiqtisodiy siyosat, davlat tovarlari sifati va miqdorining pastligi kabi jiddiy buzilishlar sodir bo‘ladi [2].

Yashirin iqtisodiyot dunyoning barcha iqtisodiyotlarining umumiy salbiy atributidir. Uning hajmi va tuzilishi mamlakatdan mamlakatga sezilarli darajada farq qiladi. Hatto rivojlangan davlatlar ham muhim norasmiy sektorni ifodalaydi. Yashirin iqtisodiyot hajmi asosan makroiqtisodiy siyosat samaradorligiga, soliq

tushumlariga, davlat tovarlari va xizmatlarining miqdori va sifatiga, xalqaro raqobatbardoshlikka, suveren qarz bozorlariga, pul-kredit siyosatiga, rasmiy ishsizlikka va ijtimoiy o‘zaro munosabatlarga ta’sir qiladi. Buning yorqin misoli – yashirin iqtisodiyot rivojlanishi tufayli soliq solinadigan bazaning qisqarishi, bu (potensial) yuqori soliq stavkalari va davlat tovarlari va xizmatlari (masalan, yo‘llar, sog‘liqni saqlash) sifati va miqdorining pastligini nazarda tutadi va undan chiqish uchun turtki beradi.

Yuqoridagi keltirilgan fikrlar ham yashirin iqtisodiyotni statistik usullar yordamida baholash qay darajada zarurligini ifodalaydi.

Yashirin iqtisodiyotni baholashdan oldin, uning aniq ta’rifini bilish muhim sanaladi. Olimlar tomonidan yaratilgan adabiyotlarda turli xil ta’riflarni uchratish mumkin. Keng tarqalgan ta’rifga ko‘ra, yashirin iqtisodiyot o‘z-o‘zidan bajariladigan (do-it-yourself (DIY)) faoliyatni o‘z ichiga olmasdan, balki barcha deklaratsiyalanmagan iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oluvchi iqtisodiyotdir [3]. Ushbu ta’riflarning asosiy maqsadi noqonuniy faoliyatni ta’qiqlash yoki istisno qilishdir.

Dunyo mamlakatlarida yalpi ichki mahsulotda “yashirin iqtisodiyot”ning ulushi (159 mamlakatda o‘rganilgan, % da. 2020- yil) [4]

Mamlakatlar	Foizda va o‘rni
Shveysariya	7,0 % (1)
Yaponiya	8,0 % (10)
Italiya	25,0 % (57)
Qozog‘iston	33 % (107)
Rossiya	38 % (114)
Ozarbayjon	44 % (145)
O‘zbekiston	50 % (152)
Nigeriya	51% (157)
Gruziya	53 % (158)

Umuman, O‘zbekistonning xalqaro reytinglardagi ishtiroki keyingi to‘rt yilda amalga oshirilayotgan davlat siyosati mahsulidir. Ana shu siyosat doirasida 2018 -2019- yillarda ilk bora yashirin iqtisodiyotning O‘zbekiston iqtisodiyotiga

ta'siriga oid tadqiqotlar o'tkazildi. Tahlillar yashirin iqtisodiyot darajasi YAIMga nisbatan 40-50 foiz atrofida ekanini ko'rsatdi [5].

Mamlakatlar YAIMida yashirin iqtisodiyot ulushini baholovchi Xalqaro valyuta jamg'armasi reytingiga murojaat qilsak, O'zbekistonga o'xshash ahvolni Ukraina va MDHga a'zo ayrim mamlakatlar hamda Gambiya, Beliz, Kongo, Gonduras kabi davlatlarda ko'rish mumkin. Yashirin iqtisodiyot hajmini baholashning bir qator statistik hisoblari orasida to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita va MIMIC yondashuvlari mavjud. Yashirin iqtisodiyotni o'rganishdagi eng qiyin muammolardan biri uning asosiy miqdoriy parametrlarini baholashning uslubiy apparatini ishlab chiqish bo'lib, bu hodisaning o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq bo'lib, buxgalteriya hisobi, nazorat va ro'yxatga olishdan yashirishni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotchilarning katta qismi yashirin iqtisodiyotni statistik hisoblashning barcha usullarini bevosita va bilvosita bo'ladi deb hisoblaydilar [6].

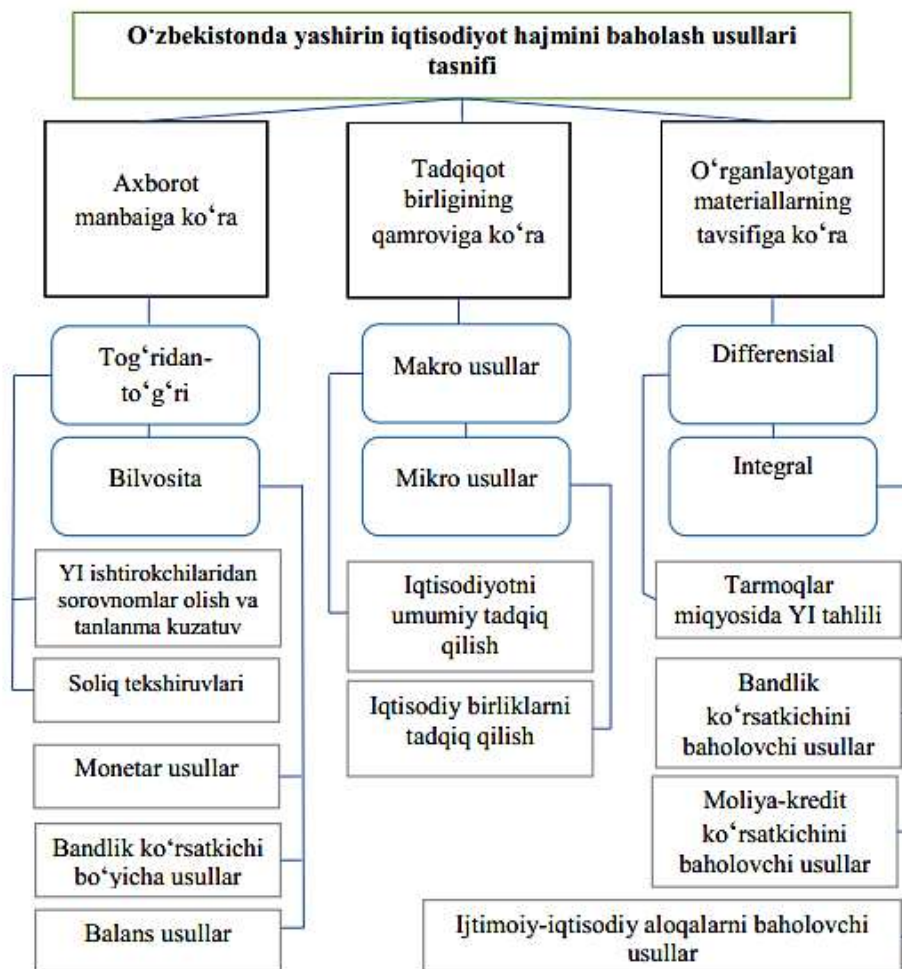
To'g'ridan-to'g'ri usullar bu – yashirin iqtisodiyot ishtirokchilarining maxsus so'rovlari yoki kuzatishlari natijasida olingan ma'lumotlarga asoslangan usullar (hech bo'lmaganda iste'molchilar huquqlari bo'yicha).

Shunday qilib, yashirin iqtisodiyotni o'lchash usullarining ushbu tasnifi zarur ma'lumotlarni olish uchun manba turiga asoslanadi.

Bilvosita usullar bu – rasmiy statistika, moliya organlari, soliq xizmatlarining mavjud umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilishga asoslangan usullar.

Yashirin iqtisodiyot – ijtimoiy muammo. Aynan shuning uchun ham u bilan faqatgina davlat imkoniyatlari bilan kurashish yetarli bo'lmaydi. Jamiyatdagi boshqa kuchlar, birinchi navbatda, tadbirkorlar, keng jamoatchilik bu muammoga o'z muammosi sifatida qarasagina, uni hal qilishda sezilarli natijalarga erishish mumkin.

Bizning fikrimizcha, bu mutlaqo noqonuniy birlashma, chunki to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita usullarga bo'lish olingan ma'lumotlarning manbasiga qarab sodir bo'ladi va mikro va makrometodlarga bo'linish tadqiqot birliklarining qamroviga bog'liq.

1-rasm. O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot hajmini baholash usullari tasnifi[7]

Yashirin iqtisodiyotni statistik o‘lchash usullarini aniqlash bo‘yicha mualliflarning ko‘plab ishlarini o‘rganib, tahlil qilib, bizning fikrimizcha, biz yashirin iqtisodiyotni statistik baholash usullarining quyidagi tasnifini taklif qilishimiz mumkin (1-rasm) va xuddi shu usullarni “Yashirin iqtisodiyot” toifasiga kiritish mumkin. Ularni qo‘llash zaruriyatiga qarab u yoki bu tasnif guruhlari.

Shunday qilib, yashirin iqtisodiyotni o‘lchashning mavjud usullarining yuqorida keltirilgan tahlili shuni ko‘rsatadiki, milliy statistika xizmati kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmini o‘lchash imkoniyatiga ega. Jamiyat taklif etilayotgan baholarning muvofiqligi va foydalanilayotgan usullarning xolisligiga ishonch hosil qilishi mumkin. Biroq, rasmiy statistikaning asosiy vazifasi

statistik kuzatish va ko'rsatkichlarni hisoblash metodologiyasini tako millashtirish, shuningdek, yashirin iqtisodiy faoliyat to'g'risida reprezentativ ma'lumotlarni olishning eng samarali usullarini topishdir.

Demak, tadbirkorlar bilan ochiq muloqot orqali bugun ularning ishiga xalaqit berayotgan muammolar nimadan iboratligini aniqlash va o'z vaqtida bartaraf etish imkonini beradi.

Bu jarayonlarda barcha, xususan, siyosiy partiyalar, mas'ul idoralar, biznes sub'yektlari va keng jamoatchilik o'zaro ishonchga asoslangan muloqot maydonlarini shakllantirishlari lozim. Ushbu maydon mavzuga doir og'riqli muammolarni qo'rqmasdan ko'tarib, ularga mos yechimlarni taklif qila olsa, davlat rahbari ilgari surgan muammolarni hal qilishda o'zlarining real hissalarini qo'shgan bo'lar edi.

Albatta, g'oyat mashaqqatli va tinimsiz kurashish talab etiladigan ishlarning barchasini bajarish mumkin, keng jamoatchilik, ayniqsa, tadbirkorlik subyektlarini bu umumxalq ishiga keng jalb qila olsak, yangilanayotgan O'zbekistonda shu kabi masalalarga yechim topiladi, mamlakatimiz kelajakda yuqoridagi reytinglarda o'z munosib o'rnini egallaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Colin C Williams, Friedrich Schneider. The Shadow Economy. June 2013. DOI:10.13140/2.1.1324.1286. Publisher: Institute of Economic Affairs, London ISBN: 978 0 255 366748. p.14.

2. Raphael Markellos. Sovereign Debt Markets in Light of the Shadow Economy. July 2016 European Journal of Operational Research 252(1):220-231.p.4.

3. Andreas Buehn and Friedrich Schneider. Journal Article. No. 2007-9 July 24, 2007. Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries.

4. <https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database>

5. Baxtiyor Yakubov, O'zLiDeP Siyosiy Kengashi Ijroiya qo'mitasi raisining o'rinbosari. Manba: "Yangi O'zbekiston" gazetasining 146-soni. <https://review.uz/uz/post/ozbekistondayashirin-iqtisodiyotning-darajasi-qanday>.

6. Суринов А.Е. Ненаблюдаемая экономика: Попытка количественных измерений / под ред. А.Е. Суринова. М., 2003. С. 15-24.

7. Muallif ishlanmasi.